

Образът на жената в избрани български сватбени песни

Катажина Шибисти

Сватбените песни представляват значима част от устната литература, включени в алтернативния канон и ключов компонент на народното творчество на българския народ, особено през периода на Възраждането. В условията на османското владичество те играят ролята на културен медиатор, който – като част от фолклора – съдейства за съхраняването на местните традиции, език и култура. Поетичните форми и традиционните метафори, вплетени в тези песни, вдъхновяват поетите и писателите, като по този начин допринасят косвено за обогатяването на книжовния език..

От XVIII до края на XIX век България засилва националноосвободителната борба и след Руско-турската война, провокирана, между другото, от Априлското въстание от 1876 година, възвръща своята независимост. Целта на въстанието е да се възстанови автономията на страната и да се укрепят българската национална идентичност, език и култура, които са били маргинализирани по време на османското владичество. Благодарение на усилията на възрожденците се развиват книжовният език, образованието и църковната независимост, което е от решаващо значение за формирането на модерната българска държавност. Когато България се стреми да постигне независимост и собствена културна идентичност, сватбените песни са част от мирния отпор срещу външно влияние. Чрез култивирането на местни традиции и обичаи българите подчертават своята различност и се противопоставят на културното надмощие. В литературно-исторически контекст сватбените песни представляват алтернативен канон, който се отличава от доминиращите литературни форми като художествената литература или публицистиката. Популярността им разкрива същността на народното творчество като паралелен поток в рамките на широко разбираното литературно наследство. Те са не само отражение на обичаи и ритуали, но и свидетелство за богатото въображение, емоционалност и духовност на българите. Включени в сватбените ритуали, тези песни не само предават музика и текст между поколенията, но също така запазват и пренасят ценности, норми и очаквания, свързани с брака, както и представи за половете и социалните роли. По този начин песните имат и възпитателна функция.

Песните, свързани с брачния ритуал, често съдържат описания на обичаи, вярвания и ежедневието и затова са ценен източник на информация за историците и културолозите. Анализирайки текстовете можем да добием представа за социалните

промени, настъпили през разглеждания период. Обект на изследване в настоящата работа са българските народни песни, публикувани в известния сборник на братята Димитър и Константин Младинови от Струга. Сборникът, издаден през 1861 г., съдържа над 600 текста (подредени в цикли) от Струга, Панагюрище, Велес, Охрид и Прилеп¹. Една от главите е посветена на сватбените песни, в които, както отбелязва Албена Малчева, се появяват фрази, характеризиращи образа на младите българки, които се появяват в тях като: *девойки*, *годеници* и *булки*². Според Малчева в традиционните български песни от средата на XIX век са важни „микроелементите“³, които определят тяхната специфика. Според изследователката те обикновено служат за подчертаване на уникалните качества на героя на песенния сюжет, макар че на пръв поглед това сякаш противоречи на разбирането за народната култура като колективна, маргинализираща личното, индивидуалното⁴. Малчева посочва, че една от причините за този тип конвенционалност може да бъде „колективната клишираност“⁵ на характеристиките на главния герой, без която той не би бил възхваляван в песните. В беседата ми ще се спра именно на формулите, които са част от българската традиция и които изграждат образа на женското в текстовете на избрани сватбени песни, като се придържам към теорията на Алберт Лорд⁶.

Сватбените песни често разказват историята на връзката между булката и младоженеца – от тяхната среща и годеж до подготовката и самата сватба. Те не само отразяват любовта и отношенията между хората, но и представят социалните и икономическите аспекти на живота, превръщайки се в жив израз на българската народна култура и начин за запазване на нейния облик. Основното очакване спрямо жената в традиционната общност е да се омъжи, затова не е изненадващо, че булката често заема централно място в песните. Тя е символ на добродетелност, красота и плодовитост – качества, които в песните се представят като важни за брака. Важен елемент в тези истории е разглеждането на ролята на булката в обществото и нейното променящо се самосъзнание, което показва прехода от ролята на дъщеря към тази на

¹ М. Миладинова, 140 „Български народни песни“ от братя Миладинови. *Отзвук и значение*, „Македонски преглед“ 2001, бр. 4, с. 5–20.

² А. Малчева, *Наблюдения върху някои песенни детайли от сборника „Български народни песни“ на братя Миладинов*, „Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика »Онгъл«“ 2013, бр. 11, с. 341–349.

³ *Ibidem*, с. 341.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ А. Lord, *O formule*, прев. W. Krajka, „Literatura Ludowa“ 1975, бр. 4/5.

съпруга. Сватбата, като ритуал, събира не само двама души, но и две семейства и общности, разкривайки по този начин социалната и символичната роля на жената.

Песента *Е, стройници момини* се отнася до специфични традиции и обичаи, свързани със сватбените ритуали, като например обичая, при който членовете на семейството на младоженеца даряват семейството на булката. Песента идва от село Велес и обикновено се изпълнява, когато се поставя пръстен на жената.

*Е, стройници момини,
гости наръчуйте,
на свекър кошуля,
на свекърва бохча,
на золви ръкави,
на ятърви ръкави,
на девери кошули*⁷.

В песента се изброяват даровете, приготвени за членове на семейството на младоженеца, като се показва същността и значението на семейните отношения, както и уважението, което невестата трябва да изрази към новото си семейство чрез акта на даряване. Традиционните сватбени церемонии не само свързват двама души, но и интегрират две семейства, което се проявява чрез размяната на символични подаръци, които също имат практическо значение и изразяват желание за хармония между двете семейства.

Свила се лоза винена

*окулу града Легена;
не била лоза винена,
туку ми била девойка,
окулу бракя се виет:
– Откупи мене, браке ле!
Яс не сум скъпо ценето,
за двесте триста гроше'и*⁸.

⁷ 558. [*Е, стройници момини*] [w:] *Български народни песни*, съст. Д. і К. Миладинови, Загреб 1861, <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/558.htm>, достъп: 30.04.2024.

⁸ 512. [*Свила се лоза винена*] [w:] *Български народни...* оп. cit., <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/512.htm>, достъп: 30.04.2024.

Свила се лоза винена окулу града Легена е българска народна песен, която разказва историята на девойка, сравнявана с лоза, която се катери по стените на легендарен град. В текста момичето, алегорично представено като лоза, моли брат си да я откупи. Тази част от песента се отнася до старата практика да се дава зестра и до символичния акт на откупуване на момата от родния ѝ дом. Песента подчертава трудното положение на жените в традиционните социални и икономически структури, които ги поставят в зависимост от мъжете в семейството, а след брака – от съпруга и неговите роднини от мъжки пол. Ритуалът за купуване на момата често се допълва от песента *Ела се вие превива*, която е изпълнявана в тъжен тон. Ето как тази практика е описана от етнографа Христо Вакарелски:

След откупа невестата бива предавана от девойките (някъде от брат, баща) на девера, който я хваща за кърпа, промушена под пояса ѝ, и я извежда. Прикритата невеста се прощава с родителите си поред, като им се покланя, целува им ръка, а те я целуват по лицето. Това става под звуците на тъжна музика или на позната по всички краища на страната песен⁹.

Песента *Ела се вие превива* разказва за сбогуването на младо момиче със семейството си при омъжването. Текстът отразява традиционния ритуал на прехода, когато булката напуска биологичното си семейство и преминава под грижите на новата родова общност – семейството на съпруга си:

*Ела се вие превива, мома се с рода леле прощава.
Прощавай мамо и татко и ти ле рода леле голема.
Досега съм Ви слушала, отсега свекър леле свекърва.
Досега съм Ви слушала, отсега свекър леле свекърва.
Досега братец и сестри, отсега зълви леле девери.
Ела се вие превива, мома се с рода леле прощава¹⁰.*

В първата част на творбата момичето се сбогува с родителите си. След това тя се обръща към бъдещите си свекър и свекърва и подчертава, че те ще бъдат новите ѝ попечители и наставници и тя ще им се подчинява. В следващите откъси тя се обръща първо към брат си и сестрите си, а след това и към братята и сестрите на съпруга си. Осъзнава, че като съпруга ще поеме нови отговорности и ще изгражда нови

⁹ Х. Вакарелски, *Етнография на България*, София 1977, с. 483.

¹⁰ *Ела се вие превива*, <https://textove.com/ivan-dyakov-ela-se-vie-previva-tekst>, достъп: 30.04.2024.

взаимоотношения, което може да крие и нови предизвикателства. Текстът е емоционален и подчертава дълбоките чувства, свързани с напускането на семейния дом – важен момент в живота на всяка млада жена в традиционната българска култура. Преходът е едновременно тъжен и радостен, тъй като символизира ново начало.

Народна песен от Южна България, изпълнявана, когато свекърът е на вечеря в дома на булката, разказва за млад мъж, който не може да заспи от тревога или от страх.

Сон го краде лудо-младо,

сон му краде църни очи,

а не може да заспие!

– Донесейте шарен бардак,

шарен бардак, студна вода!

Донесоха шарен бардак, шарен бардак, студна вода,

нема лудо да заспие.

– Донесейте лоза с грозье!

Донесоха лоза с грозье,

нема лудо да заспие.

– Донесейте благия блока!

Донесоха благи яблока,

нема лудо да заспие.

– Донесейте шарен йорган!

Донесоха шарен йорган,

нема лудо да заспие.

– Донесейте мала мома!

Донесоха мала мома,

тога лудо ѝе заспало¹¹.

В началото на творбата се описва как сънят на младия мъж е откраднат от нечии „черни очи“. За да му помогнат да заспи, са донесени различни предмети – шарена стомна със студена вода, грозде, хубави ябълки, шарен юрган. Всички тези вещи символизират домашно удобство, здраве и благополучие. Въпреки усилията, героят все още не може да заспи, което показва, че външните средства не могат да му донесат

¹¹ 575. [Сон го краде лудо-младо] [w:] Български народни... ор. cit., <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/575.htm>, достъп: 30.04.2024.

спокойствие. Истинското решение на проблема идва с появата на персонажа „мала мома“. Едва когато младият мъж я среща, той най-накрая заспива.

Жената е представена като решението на проблема на мъжа, който не може да заспи. Всички опити да го успокоят с различни неща се провалят. Единствено тя му носи спокойствие и му помага да си почине. По този начин жената се показва като източник на хармония и мир, подчертавайки успокояващото и лечебно влияние, което има върху живота на мъжа. Въвеждането на този персонаж като „решение“ в края на песента подчертава традиционното схващане, че жените са отговорни за емоционалното и психологическото благополучие на мъжете. В песента жената е представена като важен източник на емоционална подкрепа, а начинът, по който е изобразена, отразява културните стереотипи за половите роли, в които тя се явява стабилизираща сила в живота на мъжа. От текстовете на анализиранияте песни се изгражда образът на младата жена, видяна през призмата на нейната роля в семейството и общността, като дъщеря и съпруга Обредите на прехода, като сбогуването със семейния дом и преминаването под грижите на съпруга и неговото семейство, подчертават промяната в статуса ѝ и новите отговорности. Въпреки положителните ѝ качества, образът на бъдещата омъжена жена акцентира върху нейната зависимост от мъжете и традиционните социални ограничения.

Литературно произведение, в което основната сюжетна нишка е свързана с ритуализацията на сватбата и женитбата, е романът *Снаха* на Георги Караславов, тъй като и в тази творба жената е представена в контекста на традиционните български сватбени ритуали. На страниците на романа авторът, признат български писател от епохата преди 9 септември 1944 година, показва колко дълбоки са корените на невестинската роля в местните обичаи и какви са очакванията на общността, които определят нейните отговорности. Омъжената жена трябва да балансира между новосъздадените семейно-социални отношения и стереотипните изисквания за поведение и задължения.

След сключването на брака жената създава нова връзка със семейството на съпруга си, която предполага преместване в неговия дом и поемане на домакинските задължения. Това е особено важно в контекста на българската традиция, където младата омъжена жена трябва да докаже стопанските си умения и способността си да гради отношения с новото семейство. В романа авторът подчертава и промяната в нейното вербално поведение. Както отбелязва полската изследователка на българските сватбени ритуали Йоанна Млечко, която разисква полския превод на творбата:

уважителните фрази, утвърдени в езика, са били (...) важна част от стереотипния образ на булката, която по време на взаимните посещения между двете семейства, които се случват през първата седмица след сватбата, започва да се обръща към родителите на съпруга си като към своя майка и баща, използвайки галените звателни форми на роднинските термини¹².

Затова младата омъжена жена трябва да използва подходящи обръщения към членовете на семейството на съпруга си, за да изрази уважение и емоционална привързаност, но и адаптирането ѝ към новата роля. След брака младоженците влизат в нови семейни отношения, които са особено важни за младата съпруга. Нейният начин на общуване се променя, като официалните уважителни обръщения към членовете на новото семейство стават ключова част от нейния образ. Още през първата седмица след сватбата, по време на взаимните посещения между семействата, тя започва да демонстрира уважение и обич към свекър и свекърва, подобно на отношението си към собствените си родители. Тази практика се наблюдава и при главната героиня на романа *Снаха*, например в сцена, където тя се обръща към свекър си с думите:

– Защо не спиш, тетъо? – подпитваше го тя внимателно.

– Ноц – година, бульо – отвърщаше той. – Снах и се наспах¹³.

Тези изрази отразяват усилията на снахата да изгради близки отношения с членовете на новото семейство. Те подчертават стремежа ѝ да се интегрира в новата среда и да спечели тяхното признание.

От анализа на сюжета на романа става ясно, че положението на младата съпруга се оформя от традиционните културни очаквания, които определят мястото ѝ в обществото и личния ѝ живот. Жената не само трябва да се адаптира към новите обстоятелства, но и да участва активно в ритуалите, които утвърждават новата ѝ идентичност като съпруга и член на друго семейство, и да спазва правилата на новия си дом. Свекърът на Севда ѝ обяснява правилата с тези думи, които тя трябва да приеме и строго да спазва:

¹² J. Mleczko, *Bułgarska obrzędowość weselna w przekładzie „Synowej” Georgiego Karasławowa*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2013, бр. 1, с. 68.

¹³ Г. Караславов, *Снаха*, <https://chitanka.info/text/14321-snaha>, достъп: 1.05.2024.

– Всичко, каквото става в една къща, трябва в нея да си остава! – казваше той при сгода пред снаха си. – И да се бият, и да се трепят, навън нищо не трябва да излиза.

Веднъж Стойко разправи как викали в общината Минка Коларов и как кметът го гълчал пред всички, задето изпъдил жена си.

– Оплаквала се на майка си, затова ще да я е натирил! – подметна Юрталана, като поглеждаше под око. – Вземете ли една булка да реве на майка си за цяло и нецяло, тя вече е вкарала дявола в къщата си.

Той беше скъперник, трепереше над стотинката, но за дрехи пари не жалеше.

– Искам да сте облечени! – караше се той, когато виждаше да излиза някой неприбран и нестегнат. – Аз не искам да гледат отзад парцалите и кърпките ви и да ви се подсмиват. Пред чуждите да сте наконтени като на Великден... Едно време хората са посрещани по дрехите, а са изпращани по ума. Сега по дрехите посрещат и по дрехите изпращат... Ума пази за себе си, а дрехите показвай на другите...

Гостите той не обичаше, освен ако бяха някакви богаташи или големци. И поради това на Тодоровден все намираще причини да се пръждоса някъде¹⁴.

Откъсът разкрива правилата и очакванията, които свекърът поставя пред Севда като снаха. Те отразяват традиционните норми за поведение и необходимостта да се спазва дискретност. Свекърът нарежда всички домашни въпроси трябва да останат в семейния кръг и да не се разгласяват пред външния свят. Юрталанът е представен като човек, който държи на семейния престиж и общественото мнение, особено в контактите с гости и хора от по-високи социални слоеве. Караславов, с внимание към детайлите на епохата и психологическите черти на героите, разкрива социалните и семейните ценности, които оформят своеобразен кодекс на честта, и показва нуждата те да се спазват безусловно. Авторът показва още как разликите между поколенията влияят на семейните отношения, особено когато младоженците се приспособяват към новите семейни правила и очаквания.

Сватбените песни и романът *Снаха* на Георги Караславов разкриват образа на жената в българската култура, проследявайки прехода ѝ от дъщеря към съпруга. Песните отразяват местните традиции и промени в ролята на жената, докато романът показва сблъсъка на главната героиня със семейните очаквания и необходимостта от адаптация към новите ѝ задължения. Ритуалите, като носители на културни значения,

¹⁴ Ibidem.

съхраняват и предават традиции. Фолклорната българска сватба, важен мотив в народните песни и литературата, е част от културното наследство, което се пази, популяризира и все още се практикува. Пример за това е Регионалният етнографски музей на открито „Етър“, който представя възрожденския бит и често организира събития, включително традиционни сватби. Възстановки на този ритуал се организират периодично и в Копривщица, Златоград, Жеравна и Банско. Така местните хора и туристите могат да се докоснат до народната култура в антуража на възрожденската архитектура. Нека накрая споменем, че именно старата архитектура е във фокуса на обществената дейност на Георги Караславов – благодарение на неговите усилия през 1956 година Старият град на Пловдив е обявен за архитектурно-исторически резерват. Посещението на къщата-музей на Георги Караславов в Първомай, която е единствената запазена сграда от началото на века там, предоставя възможност да се запознаем с жилищната архитектура от този период.

Библиография

512. [Свила се лоза винена] [w:] *Български народни песни*, съст. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861, <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/512.htm>, достъп: 30.04.2024.

558. [Е, стройници момини] [w:] *Български народни песни*, съст. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861, <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/558.htm>, достъп: 30.04.2024.

575. [Сон го краде лудо-младо] [w:] *Български народни песни*, съст. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861, <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/575.htm>, достъп: 30.04.2024.

Lord Albert, *O formule*, прев. Krajka Wiesław, „Literatura Ludowa” 1975, бр. 4/5.

Mleczko Joanna, *Bułgarska obrzędowość weselna w przekładzie „Synowej” Georgiego Karasławowa*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2013, бр. 1.

Вакарелски Христо, *Етнография на България*, София 1977.

Ела се вие превива, <https://textove.com/ivan-dyakov-ela-se-vie-previva-tekst>, достъп: 30.04.2024.

Караславов Георги, *Снаха*, <https://chitanka.info/text/14321-snaħa>, достъп: 1.05.2024.

Малчева Албена, *Наблюдения върху някои песенни детайли от сборника „Български народни песни“ на братя Миладинови*, „Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика »Онгъл«“ 2013, бр. 11.

Миладинова Милка, *140 „Български народни песни“ от братя Миладинови. Отзвук и значение*, „Македонски преглед“ 2001, бр. 4.